

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/195-200>

İsmayıl Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0004-9432-5806>
mmmdovi910@gmail.com

Müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin diaqnostikası

Xülasə

Bu məqalədə müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti çərçivəsində müəssisənin əldə etdiyi gəlir, xərclər o cümlədən maliyyə nəticələrinin formalaşması, bunlarla yanaşı müəssisənin maliyyə-təsərrüfatı çərçivəsində əldə olunan gəlirləri, xərcləri, maliyyə nəticələrinin təhlili və idarəetmə ilə bağlı məsələlər araşdırılır. Müəssisənin iqtisadi fəaliyyətində əsas məqsədi istehsal və xidmət fəaliyyəti vasitəsilə yüksək gəlir əldə etmək və müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinə qoyulan xərcləri üstələyən mənfəət yaratmaqdır. Gəlirin iqtisadi mənası, növləri və sıralanması aydın şəkildə izah olunur, onun sabit və qeyri-müntəzəm xarakter daşıyan formaları müqayisə edilir. Məqalədə həmçinin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının funksiyası açıqlanır, onların müəssisənin rəhbərlik qərarlarının qəbulunda əhəmiyyəti qeyd edilir. Maliyyə nəticələrinin aşkar edilməsi, gəlir və itkilərin hesablanması, eləcə də xalis mənfəətinin əhəmiyyəti təhlil edilir. Müəssisənin fəaliyyətinin təhlilində gəlir və xərclərin düzgün bölüşdürülməsinin vacibliyi qeyd edilir. Həmçinin, auditin təşkil edilməsi, risklərin təhlili və analitik uçotun düzgün aparılması məsələlərinə də baxılır. Məqalədə müəssisənin mənfəətinin paylanması və mənfətin bölüşdürülmə siyasətinin maliyyə sərmayəsi qərarlarına təsiri də araşdırılır. Nəticə olaraq, maliyyə göstəricilərinin analizi və düzgün idarəetmə sisteminin tətbiqi müəssisənin davamlı inkişafı üçün əsas şərt kimi göstərilir.

Açar sözlər: *müəssisə, gəlir, xərclər, maliyyə hesabatı, maliyyə təhlili*

Ismayıl Mammadov

Azerbaijan State Agrarian University
Master's Student

<https://orcid.org/0009-0004-9432-5806>
mmmdovi910@gmail.com

Diagnostics of the Economic Indicators of the Enterprise

Abstract

This article examines the revenue, expenses, and formation of financial results obtained by an enterprise within the framework of its economic and financial activities. It also explores the analysis and management of income, expenses, and financial outcomes generated in the course of the enterprise's economic activities. The primary goal of an enterprise's economic activity is to achieve high income through production and service operations and to generate profit that exceeds the costs incurred in its economic activities. The economic meaning, types, and classification of revenue are clearly explained, and its stable and irregular forms are compared. The article also explains the functions of accounting and financial reporting and highlights their importance in managerial decision-making.

The identification of financial results, calculation of income and losses, as well as the significance of net profit are analyzed. The importance of proper allocation of income and expenses in evaluating the enterprise's performance is emphasized. Additionally, the article addresses the organization of audits, risk analysis, and the proper conduct of analytical accounting.

The study also investigates the distribution of enterprise profit and how profit distribution policies affect financial investment decisions. In conclusion, the analysis of financial indicators and the implementation of an effective management system are presented as essential conditions for the sustainable development of the enterprise.

Keywords: *Enterprise, income, expenses, financial statement, financial analysis*

Giriş

Müasir iqtisadi zamanda müəssisələrin məhsuldar fəaliyyəti onların maliyyə ehtiyatlarından düzgün istifadə etməsindən və əldə olunan nəticələrin real qiymətləndirilməsindən asılıdır. Gəlir və xərclərin düzgün qeydiyyatı, maliyyə göstəricilərinin analizi və hesabatların hazırlanması müəssisənin idarə olunmasında vacib rol oynayır. Bu baxımdan mühasibat uçotu və maliyyə hesabatları müəssisənin maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və gələcək inkişaf yollarını müəyyən etmək üçün əsas məlumat mənbəyi kimi çıxış edir.

Tədqiqat

Hər hansı bir işlə məşğul olan zaman nəticə əldə etmək üçün məhsul istehsal etməli, xidmət göstərməli və bu gördükləri işlər sayəsində gəlir əldə etməlidir. Müəssisə ictimai tələbi ödəmək üçün və çəkdiyi xərcdən daha çox gəlir götürmək üçün, mövcud istehsal resursları toplayaraq məhsul yaradaraq və onun satışı ilə məşğul olub, xidmət göstərən məşğul olan hüquqi şəxs kimi qeydiyyatdan keçmiş təsərrüfat subyektidir.

Gəlir-müəssisənin il ərzində aktivlərinin artması və öhdəliklərinin azalması nəticəsində kapitalının çoxalması ilə əldə etdiyi ümumi iqtisadi faydadır. Müəssisənin gəliri əsasən illik qazancı, həm də müxtəlif fəaliyyət növlərindən daxil olan maliyyə resurslarından formalaşır. Müəssisənin gəliri əsasən onun mahiyyətindən, istifadə olunduğu sahədən, yaranma mənbəyinə və əldə olunma şərtləri müəssisənin müxtəlif fəaliyyət növlərindən irəli gəlir:

- müəssisənin əsas fəaliyyətindən daxil olan gəlirlər;
- müəssisənin yerinə yetirilən işlər üzrə əldə edilən gəlir;
- qeyri-əsas fəaliyyət gəlirləri (məhsul, xidmət və satışla əlaqəli);
- fəvqəladə hadisələr nəticəsində yaranan gəlirlər.

Gəlirin növlərini təsnifləşdirən zaman iki əsas əlamətə diqqət yetirmək lazımdır.

- 1) Gəlirin daimi əldə olunması;
- 2) Hesabat dövrünə aid olan gəlirlər.

Gəlirin daimiliyi dedikdə onları mütəmadi və təsadüfi olması nəzərdə tutulur. Gəlirin davamlı və fasiləsiz əldə olunmasından başqa istisna hallar baş verir ki buda “fəvqəladə vəziyyətdən” irəli gələn gəlirlərdir. Belə hadisələr gözlənilən olsada, amma vacib, istənilən deyil bu cür gəlirlər təsadüfi xarakter daşıyır, məhz bu səbəbdəndə bu gəlirlər fasilələrlə əldə olunur.

Hesabat dövrünün gəlirləri dedikdə isə bura cari və gələcək dövrdə əldə olunan gəlirlərnəzərdə tutulur. Bu gəlirləri qruplaşdıran zaman cari dövrün gəlirləri ilə müəssisənin xərclərinin bir-biri ilə əlaqəli olduğuna diqqət yetirmək lazımdır. Bu cür əlaqələr yaranma səbəbinin birinci cari dövrün xərcləri ilə bağlı olan cari dövrdə əldə edilən gəlirlərdir. İkincisi isə cari hesabat dövründəki xərclər ilə bağlı olmayan gəlirlərdir. Müəssisəyə daxil olan gəlir növlərinin aşağıdakı kimi qeyd etmək olar. Müəssisənin sadə əməliyyatlar nəticəsində əldə edilən gəlirlər böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu cür gəlirlərə istehsal olunan məhsula görə, göstərilən xidmətə və satışdan əldə olunan gəlirlər aid edilir. Bir sözlə demək olar ki, bu cür gəlir növləri müəssisənin yaranmasında birbaşa məqsədi olan gəlirlərdir. “Müəssisənin gəliri, əsasən, həcmi satılmış məhsulun miqdarından və qiymətindən asılı olaraq, satışdan daxil olan pul vəsaiti vasitəsi ilə formalaşır”. (Hüseynova, 2013).

Mühasibat (maliyyə) hesabatının tərtibi müəssisədə uçot əməliyyatlarının yekun mərhələsində həyata keçirilir.

Mühasibat uçotu müəssisənin maliyyə və əmlak vəziyyətini göstərir, təsərrüfat fəaliyyətinin əməliyyatlarını qeyd edir və nəticələri yekunlaşdırır. Bu məlumatlar idarəetmə qərarlarının qəbulunda istifadə edilən informasiya sisteminin əsasını təşkil edir.

İqtisadi informasiyaların hazırlanması sistemində münasibət hesabatları vacib rola sahibdir. O, bütün uçot formalar üzrə toplanmış məlumatlardan istifadə edərək, bütün istifadəçilər üçün plan və normativ göstəricilərin müqayisəsi üçün əhatəli şərh və aydın izah təqdim edir. (Rzayev, 2006).

Maliyyə hesabatı – müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərini özündə əks etdirən məlumatlar sistemidir. Maliyyə hesablari müəssisənin yerinə yetirdiyi əməliyyatları və maliyyə vəziyyətini sistemli şəkildə əks etdirən sənədlərdir. Maliyyə hesabatının əsas məqsədi maliyyə vəziyyəti, fəaliyyətinin nəticələri və maliyyə vəziyyətində baş verən dəyişikliklər barədə məlumat təqdim etmək və səmərəli idarəetməni təmin etməkdir.

Maliyyə hesabatı aşağıda nəzərdə tutulan vəzifələri yerinə yetirir:

- müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətini;
- müəssisənin öhdəliklərini tam və vaxtında yerinə yetirməsi;
- gələcək dövr üzrə plan və tapşırıqların işlənilib hazırlanmasına şərait yaradır.
- yarana biləcək risklər və gəlir barədə məlumat verir.
- mənfəətin yüksəldilməsi, maliyyə vəziyyətinin gücləndirilməsi və ümumi olaraq idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsində geniş istifadə olunur.

Bütün qeyd edilən vəzifələr iqtisadiyyat şəraitində rəqabət aparan müəssisələr üçün böyük önəm daşıyır. (Əliyeva, 2016).

Maliyyə nəticələri – müəssisənin hesabat dövrü ərzində kapitalının artımını və ya azalmasını göstərir. Müəssisənin hesabat dövrü ərzində əldə etdiyi maliyyə nəticəsi ya mənfəət, ya da zərər olur.

Hesabat dövründəki mənfəət hər ay uçotda göstərilən gəlir və xərclərin fərqi ilə hesablanır. Hesabat dövründə gəlir xərclərdən çox olarsa, müəssisə mənfəət əldə edir. Əks halda zərər görünür (Mühasib.az., n.d.).

Müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin diaqnostikası dedikdə burda müəssisənin gəliri və xərcləri təhlil edilir. “Qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları burada həmin hesabat dövründə əks etdirilən satışdan gəliri, qiymətli kağızların satınalma (uçot) dəyərini əks etdirir”. Kommersiya xərclərində isə məhsullara, görülən xidmətlərə görə satışı ilə bağlı olan xərclərdir və daşınma xərclərində burda göstərilir. İdarəetmə xərcləri isə adındanda göründüyü kimi idarəetmə xərclərinə aid edilir. Sair gəlirlər və xərclər qrupuna əməliyyat, fəvqəladə və satışdankənar gəlir və xərcləri aid etmək olar. Sair gəlirlər və xərclər – adi fəaliyyət növündən əldə edilən gəlirin təsnifatına aid edilmir. Bu əsasən maliyyə öhdəliyinin icrası; əmlakın satılması və digər çıxarmalar; müqavilə şərtləri pozulduğu halda cərimələrin tətbiqi; valyuta fərqləri; cari dövrdə müəyyən edilmiş keçən ilin mənfəət və zərərləri və s. ilə əlaqəli olan gəlir və xərclərdir. Sair gəlirlər və xərclərə fəvqəladə vəziyyətdən əldə edilən gəlirlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- “əmlakın bərpasına dair yararsızlığı azaldıqdan sonra mədaxil edilmiş, material qiymətlilərin dəyəri”;

- fəvqəladə vəziyyət nəticəsində yaranan zərərin sığorta məbləği;

Fəvqəladə vəziyyətin xərclərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- fəvqəladə halla bağlı zədələnmiş əmlakın qalan qiyməti;
- bu cür halların ləğv edilməsi ilə bağlı olan müvafiq xərclər və s.

Araşdırma apararkən diqqət yetirilməli məqam odur ki, gəlir və xərclər iki əsas qrupa bölünür, onların dövrü olaraq dəyişməsi sabitliylə bağlıdır. Adi fəaliyyət növü əsasında əldə edilən gəlir və xərclər sabit xarakterə malik olur, bu zaman isə sair xərclər və gəlirlər öz əsas hissəsinin təsadüfi halında olur. Məhz bu səbəbdəndə daha yüksək xalis mənfəət əldə olunur, bu da yüksək fəaliyyət nəticəsində, yəni satışdan əldə olunan mənfəət yüksək səviyyədə formalaşır. Bu halda belə başa düşülür ki, gələcəkdə xeyli miqdarda alınma ehtimalının yüksək olduğunu bildirir. Məhz bu səbəblərdən əldə edilən gəlirlər, xərclər və maliyyə nəticələrinin araşdırılması müəssisənin fəaliyyətini mövcud səmərəlilik dərəcəsini dəyərləndirməyi; həm də müəssisənin gələcək inkişafını; investisiya potensialının qiymətləndirməyə şərait yaradır. “Müəssisə fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin və mühasibat mənfəətinin amilli təhlil, müəssisə fəaliyyətinin müxtəlif tərəfləri istehsal, satış, təchizat və maliyyə nəticələrinin göstəriciləri sistemində pul ilə qiymətləndirməklə qurtarır”.

Bütün bu göstəricilər ümumi olaraq müəssisənin illik və rüblük olaraq mühasibat hesabatında mənfəət və zərərlər barədə hesabatda öz əksini tapır. (İsmayılov, Əhmədov, Məmmədov, Həsənova, 2017).

Müəssisənin sərəncamında olan və rəhbərlik tərəfindən xüsusi maliyyə resurslarının əsas mənbəyidir. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət müəssisənin maliyyə siyasətindən asılı olaraq aşağıda qeyd olunan istiqamətlər üzrə bölüşdürülür.

- bütövlükdə istehlaka,
- müəssisənin fəaliyyəti ilə əlaqəli olmayan layihələri maliyyələşdirilməsi;
- İstehsalın tələbinə uyğun olaraq ilk üç istiqamət üzrə paylanmasına. (Ataşov, Novruzov, İbrahimov, 2009).

Mənfəəti xarakterizə edən göstəricilər sistemində- mənfəət üzrə planı icra edərkən, fərqli faktorların mənfəət səviyyəsinə təsiri, onun quruluşu və inkişaf dinamikasını dəyərləndirmək üçün planlaşdırma, aparılan təhlil və uçot-hesabat fəaliyyətində tətbiq edilən və mənfəətin qiymətləndirilməsində istifadə olunan göstəricilər sistemini mənimsəmək vacibdir. “Hazırda qüvvədə olan qaydaya görə idarəetmə işlərində, o cümlədən planlaşdırma və proqnozlaşdırma, mühasibat uçotu, audit, hesabat və təhlil işlərində balans mənfəəti, məhsul (iş və xidmətlər) satışından alınan mənfəət, sair satışdan alınan mənfəət, satışdankənar əməliyyatlardan gəlirlər və xərclər (satışdankənar nəticələr), vergi tutulan mənfəət yəni vergiyə cəlb olunan mənfəət, güzəştli mənfəət, yeni mənfəət vergisi hesablanarkən hesaba alınmayan mənfəət, müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət, xalis mənfəət və reinvestisiya edilmiş mənfəət göstəricilərindən istifadə olunur”.

Mənfəətin qiymətləndirilməsində istifadə olunan göstəricilər arasında balans mənfəəti əsas göstəricilərdən biri hesab olunur. Mənfəəti əks etdirən göstəricilər arasında balans mənfəəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu göstəricilər müəssisənin müxtəlif fəaliyyət sahələrində yeni istehsal, maliyyə və idarəetmə sahələrində fəaliyyətlərinin nəticələrini göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən “Müəssisənin illik mühasibat hesabatları və tərtibi qayadaları”nda göstərilir: “Balans mənfəəti (zərər) mühasibat uçotu əsasında təsərrüfat əməliyyatlarının və qanuna uyğun olaraq balans maddələrinin qiymətləndirilməsinin sonuncu maliyyə nəticəsi kimi özündə müəssisənin əsas vəsaitlərinin və başqa əmlaklarının, məhsullarının (işlərinin, xidmətlərinin) satışından əldə olunan mənfəəti (zərəri), həmçinin qeyri-satış əməliyyatlarından gələn gəliri (bu əməliyyatlar üzrə xərc məbləğləri çıxılmaqla) cəmləşdirir”.

Məhsul satışından əldə olunan mənfəət və ya zərər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan vergilər və digər məcburi ödənişlər çıxılmasından, satış gəliri ilə məhsulun istehsal və satış xərcləri arasındakı fərq kimi hesab olunur. Bu mənfəət göstəricisi müəssisənin məhsul istehsalı və satış fəaliyyətlərindəki nəticələrini daha dəqiq dəyərləndirməyə imkan verir ki, bunun sayəsində balans mənfəətində əhəmiyyətli rol oynayır. (Mahmudov, Zeynalov, İsmayılov, 2010).

Müəssisənin mənfəətini xarakterizə etməklə yanaşı müəssisənin dividend siyasətində diqqət yetirmək lazımdır. Kapital siyasətini təkcə kapital quruluşuna deyil, həm də investisiya cəlb edilməsinə təsir edir. Dividend siyasəti kapital quruluşunun icra olunan vasitə olaraq müəssisənin səhmlərinin dəyərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dividend ödəmələri yüksək miqdarda olduqda bu, müəssisənin daha stabil və səmərəli işlədiyini və həmçinin də investisiya üçün cəlbedici olduğuna işarədir.

Hesabat dövründəki mənfəəti bölüşdürmək üçün sadə formada aşağıda qeyd edilən formada izah etmək olar:

- Ödənişin bir qismi dividend şəklində, yerdə qalan qismi isə müəssisənin aktivlərinə yenidən investisiya edilir. Mənfəətin bir hissəsi daxili maliyyələşdirmə mənbəyi olduğuna görə, dividend siyasəti müəssisənin xarici maliyyələşdirmədən istifadə səviyyəsinə təsir göstərir. Öz fəaliyyətlərini genişləndirmək istəyən müəssisələr üçün mənfəətin yenidən investisiya edilməsi sərfəli hesab edildiyi üçün bu geniş tətbiq olunur. Yeni qiymətlə kağızların dövriyyə buraxılması zamanı əlavə məsrəflər yaranır.

Müəssisənin dividend siyasətinə nəzəri cəhətdən diqqət yetirən zaman iki əsas məqam öz həllini tapmalıdır:

- "dividend məbləğləri səhmdarların imkanının artmasına təsir göstərirmi?"
- Bu hal əks olunursa, optimal həcmnin müəyyənləşdirilməsi necə aparılmalıdır?

Dividend siyasəti dividend gəlirinin səviyyəsi və adi pay sahiblərinə ödənilən mənfəət payı ilə istifadə olunur. Dividend siyasətinin effektivliyini dəyərləndirmək üçün mənfəəti bölüşdürmək və bununla yanaşı inkişaf etdirmək üçün ondan istifadəsi ilə əlaqəli olan fərqli arqumentlər olsada, müəssisənin inkişafı üçün mənfəətin böyük bir hissəsini xərcləmək daha effektiv sayılır. (Müslümov, Kazımov, 2011).

Mühasibat balansı və maliyyə nəticəsi ildə bir dəfə hazırlanır və müəssisənin idarəedilməsində istifadə edilir. Hesabatı effektiv hazırlamaq üçün onun planının hazırlanmasına böyük önəm verilməlidir. "Hesabat planında hesabat formalarının siyahısı, hesabat dövrü, hesabatın təqdim olunduğu tarix, hesabatı olacaq. Müəssisə və təşkilatın adı və ünvanı, hesabatın təqdim olunma üsulu, hesabatın tərtib olunmasına məsuliyyət daşıyan şəxslərin soyadı və onların yerinə yetirəcəkləri konkret işlər və s. göstərilir" (Səbzəliyev, 2003).

Müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin diaqnostikası zamanı auditin planlaşdırılması mərhələsi və tətbiq olunan prinsipləri dəyərləndirilməlidir. Məhz buna görə auditor üçün auditin aparılması barədə təsərrüfat subyekti ilə müqavilə bağlandıqdan sonra auditin planlaşdırılması həyata keçirilir. 300 sayılı "Maliyyə hesabatlarının auditinin planlaşdırılması" beynəlxalq audit standartları əsasında həyata keçirilirdi. Bu standartların əsas məqsədi maliyyə hesabatlarının auditini planlaşdıran zaman istifadə olunan mülahizə və fəaliyyətlər əsasında standartların aşkarlanmasına və təlimatların verilməsi ilə həyata keçirilir.

"Bu BAS təkrar auditlər kontekstində qurulmuşdur". Tapşırığın effektiv yerinə yetirilməsi üçün auditor auditin planlaşdırılmalıdır. Auditin planlaşdıran zaman tapşırıq əsasında ümumi audit strategiyasını aşkarlamaq və audit riskini lazımi qədər minimum səviyyə endirmək üçün audit planının inkişaf etdirilməsi bu prosesə daxil edilir. Həmçinin planlaşdırma tapşırıq əsasında əməkdaşın və digər qrup üzvlərinin təcrübəsinə əsaslanaraq faydalanmaq və səmərəlilik əsas məqsəddir. Planlaşdırma zamanı vacib sahələrinə önəm verildiyinə, baş verə biləcək problemləri müəyyən etməyə və vaxtında aradan qaldırılmasına, həmçinin audit tapşırığının tələblərinə cavab verəcək qaydada həyata keçirildiyinə, effektiv və məhsuldar formada icrası üçün rəhbərlik işlərin düzgün aparıldığına əmin olmağa kömək edir. "Eyni zamanda, müvafiq planlaşdırma tapşırıq qrupu üzvlərinə işin düzgün müəyyən edilməsinə kömək edir, tapşırıq qrupu üzvlərinin və onların icra etdikləri işin təhlilinin aparılmasına və müşahidəni asanlaşdırır, lazım gəldikdə auditorlar və ekspertlər tərəfindən yerinə yetirilmiş işin tərkib hissələrinin əlaqələndirilməsini təmin edir". Planlaşdırma fəaliyyətinin xüsusiyyəti müəssisənin ölçüsündən və mürəkkəb strukturdan, həmçinin auditorun keçmiş təcrübəsi və audit tapşırığını icra edən zaman baş verə biləcək dəyişikliklərdən asılı olaraq fərqlənir. Planlaşdırma auditin fərqli bir hissəsi deyil, bunun əksinə, öncəki auditin tamamlandıqdan sonra başlayan və cari audit tapşırığı bitənə qədər bu proses davamlı şəkildə təkrarlanır. "Müəssisə və onun mühitinin öyrənilməsi və əhəmiyyətli səhvlər riskinin qiymətləndirilməsi" BAS-da auditorun maliyyə hesabatlarından müəssisə və onun əhatə dairəsini, həmçinin daxili nəzarəti öyrənmək üçün də əsas götürülən dəyərləndirmə səviyyəsində, risklərin dəyərləndirilməsi vacibdir. Auditor audit planlaşdıran zaman hansı işlərin yekunlaşdığını və digər baş verəcək audit prosedurlarının nə zaman baş verəcəyini nəzərə almalıdır. (Novruzov, 2011).

Dərin maliyyə analizi daha çox vaxt tələb edən bir prosesdir və burada yerinə yetirilən hesablamalar, qarşılıqlı əlaqəli cədvəllər və faktor analiz modelindən istifadə edilir. Dərin analiz daha detallı olub və bu aşağıda qeyd olunan istiqamətləri əhatə edir:

- qarşılıqlı cədvəllər qurulur;
- balans və digər göstəricilər detallı təhlil edilir, cari məlumatlarından istifadə olunur;
- faktor analiz modeli tətbiq edilir;
- trend və digər maliyyə funksiyaları, həmçinin riyazi statistik üsullar da istifadə edilir.

(Slobodchikova, & Naletova, 2005)

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini yoxlayan zaman analitik uçotun cari vəziyyəti, hesabat məlumatlarının tam və etibarlılığına xüsusi nəzarət edilməlidir.

“Təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin audit prosesinde analitik uçot məlumatlarının sintetik uçot məlumatları ilə eynilik təşkil etməsi yoxlanılır”. Bunlar arasında ki, əlaqə aşağıda qeyd olunan formada müəyyən etmək olar:

- Ayın əvvəlində analitik hesablar üzrə qalıqlar onları birləşdirən müvafiq sintetik uçot hesabı ilə uyğun gəlir;

- Ay ərzində analitik hesablarda əldə edilən dövriyyələrin cəmi onları əlaqələndirən sintetik hesabın dövriyyəsinə bərabər olur;

- Ayın sonunda analitik hesablardan əldə edilən qalıq onları əlaqələndirən müvafiq sintetik hesabların qalıqları ilə uyğun gəlir;

- Əgər bu qaydalar pozularsa, mühasibat uçotunun aparılması barədə qanunda müəyyən edilmiş qaydaların pozulduğunu əksətdirir.

Müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti barədə əsas məlumat onun fəaliyyətinin bütün aspektlərini dəyər ifadəsində göstərilən mühasibat hesabatında qeyd olunmuşdur. Mühasibat hesabatı yoxlanarkən əvvəlcə hesabat formalarının ümumi görünüşü nəzərdən keçirilir. Bu zaman əvvəlcə onun ünvan hissəsinin doldurulmasına diqqət verilir. “Auditor hesabatların forma üzrə nəzərdə tutulan bütün göstəricilərinin mövcudluğunu, qaralama və ya silinmənin olmaması hesabatını, doldurulmasının düzgünlüyünü yoxlayır”. Son olaraq hesablamalar yoxlanılır, yəni müxtəlif mühasibat hesabat formalarında qeyd olunmuş göstəricilər müqayisə edilir və onların bir-biri ilə əlaqəsi yoxlanılır. (İbadoğlu, Kazımov, 2009).

Nəticə

Araşdırma göstərir ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı və məhsuldar fəaliyyəti gəlir və xərclərin düzgün idarə olunmasından ibarətdir. Maliyyə göstəricilərinin təhlili, mühasibat hesabatlarının düzgün işlənilib hazırlanması və audit fəaliyyətinin səmərəli təşkili idarəetmə qərarlarının keyfiyyətini artırır. Eyni zamanda, mənfəətin məqsəduyğun bölüşdürülməsi və düzgün mənfəətin bölüşdürülmə siyasəti müəssisənin sərmayə qoyuluşu cəlbediciliyini yüksəldir. Buna görə də, müəssisələr üçün maliyyə qaydalarına riayət edilməsi və təhlil yönümlü yanaşmaların tətbiqi daimi inkişafın təmin olunmasında əsas faktorlardan biridir.

Ədəbiyyat

1. Ataşov, B., Novruzov, N., & İbrahimov, E. (2009). *Müəssisələrin maliyyəsi*.
2. Əliyeva, A. H. (2016). *Mühasibat uçotu*.
3. Hüseynova, İ. M. (2013). *Müəssisənin iqtisadiyyatı*.
4. İbadoğlu, Q., & Kazımov, R. (2009). *Audit işi: Nəzəriyyə və praktika*.
5. İsmayılov, M., Əhmədov, Y., Məmmədov, İ., & Həsənova, N. (2017). *Maliyyə hesabatının təhlili*.
6. Mahmudov, İ. M., Zeynalov, T. Ş., & İsmayılov, N. M. (2010). *İqtisadi təhlil*.
7. Muhasib.az. (n.d.). *Məqalə*. <https://www.muhasib.az/article.php?cat=2&n=801>
8. Müslümov, S. Y., & Kazımov, R. N. (2011). *Maliyyə təhlili*.
9. Novruzov, V. T. (2011). *Audit*.
10. Rzayev, Q. R. (2006). *Mühasibat uçotu və audit*.
11. Səbzəliyev, S. M. (2003). *Mühasibat (maliyyə) hesabatı*.
12. Slobodchikova, T. E., & Naletova, I. A. (2005). *Audit*.

Daxil oldu: 23.11.2025

Qəbul edildi: 10.03.2026